

Vaida Venskutonytė. Mirti ir prisikelti

2019 m. Nr. 3

Laima Vincė. Tai ne mano dangus. – Vilnius: Alma littera, 2018. – 542 p. Knygos dailininkė – Živilė Adomaitytė.

Rašytojai Laimai Vincėi romano „This is not my sky“ (liet. „Tai ne mano dangus“) idėja gimė, kai JAV paskelbė karą Irakui, – tuomet tai buvo individualus emocinis maišto proveržis, asmenišką protestą prieš militaristinę agresiją, kuri neišvengiamai palieka traumos pėdsakus individo ir visuomenės sąmonėje bei tautos kultūrinėje atmintyje. Dėstydamą kūrybinį rašymą Pietų Meino universitete Laima Vincė pastebėjo gerokai mažėjančias studentų gretas dėl jų priverstinio gabenimo į karą zoną ir pajuto, sakytume, metafizinį neteisybės jausmą – tiesiogiai pamatė žmogaus būties trapumą žiaurios sistemos akivaizdoje. Tuometinės rašytojai rūpimos aktualijos pašąmoningai rezonavo ne tik su Amerikos piliečių katastrofa, bet ir su lietuvių tautos tragedija Antrojo pasaulinio karo metais. Masinė tremtis į Sibirą, sovietinė okupacija, lietuvių priverstinė emigracija į Ameriką daugiau nei penkiolika metų sukosi autorės vaizduotėje ir galiausiai tapo šios knygos siužeto istorine bei prasmine ašimi.

Romanas (iš anglų k. vertė Loreta Gema Baltaduonė) pradedamas gnostinės poemos „Perkūnas, arba Tobulas protas“ ištrauka: „Aš esu pirma ir paskutinė / Aš esu pagerbtoji ir atstumtoji. / Aš esu kekšė ir šventoji / <...> Aš dievaitė, ir aš esu toji, / Kurios Dievas didis“ (p. 6). Poetinė kalba švelniai, šiek tiek paslaptiškai užduoda vieną pagrindinių romano temų – ambivalentišką moteriškos savasties patyrimą ir komplikuotą tapatybės paiešką. Ypač reikšmingi ir pokaris: partizaninis pasipriešinimas ir masinė tautos tremtis į Sibirą. Marijos motina Nora (pilnas vardas – Eleonora) sutinka namuose priglausti miško brolių, šeimoje svetingai vadinamą dėde Rimu, ir sąmoningai rizikuoja dukrų gyvybe dėl tėvynės laisvės. Nora netgi apmokoma, kaip naudotis šautuvu ir, kilus būtinybei, nusišauti...

Romano „Tai ne mano dangus“ pagrindinė veikėja Marija nuo mažens yra pamaldi, nuoširdžiai tikinti ir šiek tiek infantilai svajoja sukurti darnią katalikišką šeimą ir gyventi saugų, netgi idilišką gyvenimą. Deja, ši rožinė svajonė pasmerkta pražūčiai jau nuo ankstyvosios paauglystės. Tai lemia Antrojo pasaulinio karo įvykiai ir pokaris: partizaninis pasipriešinimas ir masinė tautos tremtis į Sibirą. Marijos motina Nora (pilnas vardas – Eleonora) sutinka namuose priglausti miško brolių, šeimoje svetingai vadinamą dėde Rimu, ir sąmoningai rizikuoja dukrų gyvybe dėl tėvynės laisvės. Nora netgi apmokoma, kaip naudotis šautuvu ir, kilus būtinybei, nusišauti...

Tai viena iš sunkiausių šios didvyrės dilemų, primenanti biblinę Abraomo ir jo sūnaus dramą, ir ji persmelkta deginančios tylos. Nuolatine įtampa slepia šios didžios moters pečius: ji sąmoningai sutinka aukoti savo kūną ir kraują – sunkiai augintus ir visa siela mylėtus vaikus, gyventi su mintimi apie nuolat tykančią mirtį. Toje tyloje ji turi įveikti sunkias abejones, privalo niekam neišsuduoti – po tylos šydu slepiamas egzistencinis siaubas.

Įdomu, kad pagrindinės veikėjos prototipas galėtų būti siejamas su realios Eleonoros Labanauskienės asmenybe, kuri beveik metus laiko savo namuose glaudė Alfonsą Ramanaušką-Vanagą ir Juozą Lukšą-Daumantą. Eleonora ir jos vyras Vincas, kaip ir romano personažai, sąmoningai sutiko susisprogdinti, jeigu sovietų armija apsuptų jų namus. Remiantis istorinėmis realijomis kuriami ir kiti šios knygos veikėjai: Onos ir Broniaus meilė artima ryšiniškės Eleonoros Rubinės ir jos mylimojo – partizano, poeto, dailininko Broniaus, kovojusio kartu su generolu Jonu Žemaičiu, biografijai. Vladas Pilvelis įkūnija vidutinio amžiaus nevedusio, pasiturinčio inžinieriaus tipą – tokių vyrų dipukų (nuo „dp“, angl. *displaced persons*) stovyklose neturėjo. Žygimanto ir Barbaros figūros pažymi garsiojo LDK kunigaikščio ir jo mylimosios vardus. Tačiau svarbu patikslinti, kad veikėjų panašumas į istorinius prototipus kuriamas pakankamai subtiliai: paimami kai kurie vardai, svarbesnių situacijų motyvai, tačiau atliekama būtinoji meninė metamorfozė, estetinė transformacija: romano personažams suteikiami jausiniais išgyvenimai, į jų linijas įrašomi sapnai, prikuriamos pasakojimui reikalingos biografinės detalės, kartais tekstas įgyja ironijos atspalvį ar net randasi psichologiškai motyvuotų nuodėmės motyvų. Taigi romanas nėra nei dokumentinis, nei griežtai istorinis, jame kuriamas realybės kontekstas yra tik sąlygiško pasakojimo fonas, kuriantis meninę įtikinamumo iliuziją.

Fikcinio romano tikrovės pojūtį kuria ne tik intensyvi istorinė gija ir psichologiniai veikėjų paveiksiai, bet ir pati rašymo technika. Kalba lengva, sklandi, minimaliai naudojamos metaforos: „iš gruodo sukaustytų Lietuvos laukų“ (p. 12); „nuotraukos buvo išblukusios, lygiai kaip išbluko ir gyvenimai žmonių“ (p. 14). Žaidžiama kalbos dinamika: psichologiškai įtemptais momentais (rusų atvykimas į namus, sprogdimo rizika, mokytojos tardymas) sukuriamą dramatinę įtampą, kurios kulminacijoje beveik girdisi ekspresionistinis riksmas. Be to, kiekvienas veikėjas turi savitą, skirtingą kalbėjimo stilių, išreiškiantį atitinkamą pasaulėžiūrą, amžiaus tarpsnį, socialinio sluoksnio ypatybes. Antai Žygimanto kalba pažymėta „kapotu“ anglų kalbos akcentu ir flirtu priemaišomis, Milda nevengia žargono ir jaunatviškos ironijos dozių, Baba kalba tik lietuviškai – ir ji moka daug senoviškų žodžių, Keitė įdomi tuo, kad jos vaikystės kalba dailiai stilizuota: išgirstame vaikišką, suaugusius pamėgdžiojantį balselį. Marija pati dinamiškiausia: kiekvienas jos raidos tarpsnis pasižymi savita leksika.

Prologe paminėtas tautinio kostiumo siuvimas Keitės atvykimo proga turi ne tik etnografinę, tradicinę dovanos ritualo reikšmę, bet ir simbolinį prasmės krūvį – „suverpiama“ audinio kaip romano visuma: nėra nė vieno veikėjo, nesusijusio su pagrindiniais įvykiais. Net priešingai, daugelio likimai susipina, susimazgo keliomis dramatiškais gijomis. Pavyzdžiui, Keitės aukle tampa ispanė moteris, gyvenanti toje pačioje laiptinėje, kaip ir Marijos šeima; Žygimantas užmezga romaną su dukros globėja Barbora; Milda tampa Keitės drauge, Rimo žmona susitinka su Marija Amerikoje... Veikėjų gyvenimai ninaudžiami tarsi tinklas: atskirai po vieną jie tarsi nefunkcionuoja ir neegzistuoja – tai sudėtingų saitų bendruomenė. Tekstas savitai liudija, kad individualus niekada nėra tik pats sau ir kad gyvenimo nevalia interpretuoti neatsižvelgiant į visumą – atskirai pamatytos detalės klaidina, sukelia chaosą ir dviprasmybę.

Taigi iš pirmo žvilgsnio romano istorija yra vientisas audinys, tačiau neišvengiama ir reikšminių „skilyų“: neiški Rimo dingimo priežastis, Keitės įvaikinimo istorija, Žygimanto girtuoklystė, Mildos savinaika bei Vilmos ir Vandos likimas po lemtingo išsiskyrimo. Vienu įvykių spragos lėtai užpildomo romano tėkmėje, tačiau kai kurios iš jų ir lieka šešėliais – tarsi teatro užkulisiuose. Galbūt taip autorė siekia įteigti šio pasaulio nepažinumo idėją – kai kurios gyvenimo tragedijos lieka mįslėmis, su jomis reikia išmokti išbūti išstisus dešimtmečius, gal net iki mirties. Dramatiškiausias tokių enigmatinių situacijų pavyzdys – seserų išsiskyrimas. Perkūnui paliepus, Marija turi vykti į Lenkiją, o Vilma ir Vanda atiduodamos į vaikų namus. Vyriausioji dukra, motinos paskirta kaip jaunėlių globėja, pasikeitus aplinkybėms turi sulaužyti pažadą ir išsiskirti su seserimis. Čia veiksmo scena tarsi sulėtinama ir išdidinama: delsiama, sprendžiamos Marijos abejonės, svarstomi įvairūs scenarijai, kol galiausiai svetimą moteris ramiai pasiūkia mažąsias mergaites ir išsiveda jas lėtai, ramiai – tarsi eitų uogauti... Marija mažai žvelgia į visa tai ir retoriškai klausia, ar jos bent suvokia, kas vyksta. Šis išsiskyrimas primena prastojo vaikystės rojus metaforą – išėjus kelio atgal nebėra, – romane pagrindinė veikėja negauna jokių žinių apie seseris, namo nebesugrįžtama... Tas veikėjos atmintyje užsifiksavęs ramus pasivaikščiojimas, nekaltas paugavimas nužymi skaudžią egzistencinę artimojo

netektį. Veikėjai niekada nežino, kada papuls į ribinę situaciją, kaip ji apvers, apsuks ar kitaip iškreips jų kasdienes gyvenimus. Šiandien tu Lietuvoje – rytoj galbūt jau kitame pasaulio gale...

Moters tapsmas, savieška, tapatybės klausimai nuolat iškeliami į romano centrą. Kiekviena veikėja turi simbolinį vardą ir savitą moteriškumo sampratą. Pagrindinė veikėja Marija, remiantis psichoanalitiko Karlo Gustavo Jungo archetipų teorija, įkūnija motinystės simboliką. Pasakotoja įžvalgiai reflektuoja: „Vietoj grožio galios dabar ji turi kitą – motinos galią“ (p. 419). Didžiąją dalį gyvenimo Marija augino vaikus, prižiūrėjo namus – tai buvo jos dvasinės energijos, motyvacijos šaltinis. Tačiau vaikams užaugus pajuto vidinį savasties balsą – troškimą pažinti, realizuoti save, todėl pradėjo dirbti, studijuoti literatūrą, vėliau išsikraustė į Floridą ir tapo profesionalia tautinio kostiumo audėja. Marijos paveikslas – vienas iš labiausiai išvystytų ir kintančių romano istoriniame laike: jis auga nuo mažos, bet drąšios mergaitės, pažinojusios partizanų, infantilio jaunuolės, įsimylėjusios svetimą vyrą, iki ironiškos, mokančios apsiginti moters, galiausiai tapusios savarankiška menininke. Romane užfiksuota nuosekli veikėjos raida, bręstanti savivoka, traumos raiška ir gijimas.

Be to, įdomi ir Kitos Marijos figūra – dėdės Rimo mylimosios, kuri Amerikoje susiranda Mariją norėdama pasikalbėti apie praeitį. Akivaizdu, jog tai netikras vardas – veikiau simbolis – tarsi antrininkės figūra. Ši moteris išgyvena romantišką meilę su Rytu Vilku (dėde Rimu), kurios svaigulį nutraukia Rimo išvykimas ir įsitraukimas į partizaninį judėjimą. Nors santykių baigtis tragiška, ši moteris turėjo tai, ko stigo Marijai, – dvasingos abipusės meilės. Galbūt todėl autorė sukuria mįslingą šios antrininkės figūrą, netikėtai pasirodančią Amerikoje ir sudrebinančią Marijos kasdienybę iki sąmonės netekimo.

Vėliau į Marijos šeimą įsiterpia gražuolė Barbora – tai aristokratiška, brandi keturiasdešimtmetė, kuri dėl vyro negalios nutaria įsivaikinti kūdikį, bet netikėtai jėgų žydėjime patiria aistrą, kūnišką trauką svetimam vyrui (Žygimantui) ir pameta dėl jo galvą – tai hedonistiška aristokratė. Ji ir jos aistrų objektas neatitinka – labiau netgi paneigia – kultūrinėje atmintyje suformuotą legendą apie tyrą Žygimanto Augusto ir Barbaros Radvilaitės meilę. Kunigaikštis dėl Barbaros yra pasiryžęs viskam – tai jo dvasinė partnerė, kurios gedi visą gyvenimą. O štai Laimos Vincės romano Žygimantas (kūrinyje jis dažniausiai vadinamas tiesiog Zigiu) tipiškas donžuanas – vieną moterį išmainantis į kitą nė nemirktelėjęs. Žygimanto motina – Baba – reprezentuoja žiniuonės archetipą. Senolė moka įvairių burtažodžių, užkalbėjimų, kuriais gydo šeimos narius. Pagal tradiciją savo galias ji gali perduoti pirmagimiui arba paskumgimiui, ir šiam reikalui pasirenkama jaunėlė Keitė.

Romane minimas svarbus prietaras – jeigu kas nors pikta akimi nužiūri nėščiąją, vaiko siela gali gimti dviejuose kūnuose. Galiausiai vienas iš jų turi mirti, kad kitas gyventų ir kryžkelėje parvestų likusiojo sielą. Ši mistiška istorija pasitelkiama atskleisti simbolinėms Mildos ir Keitės personažų prasmėms. Abi merginos yra seserys, tačiau dėl tam tikrų priežasčių jauniausioji atiduodama amerikiečių šeimai, todėl juodvi patiria kardinaliai skirtingus gyvenimus, suformavusius jų asmenybes. Keitė mylima nebiologinio tėčio Bilo, auga prabanguose namuose, gauna gerą išsilavinimą ir tampa doktorante prestižiniame Kolumbijos universitete. O štai jos sesuo Milda patiria skurdą, smurtą, tėvo alkoholizmą, motinos depresiją, krikštamatės netektį, mamos išvykimą... Visa ši bėdų grandinė pastūmėja merginą svaigintis narkotikais, nevaržomai mėgautis seksualiniais eksperimentais, atvedančiais į nepagydomą AIDS ligą ir ankstyvą mirtį. Nors Keitės archetipas – gelbėtoja, tačiau sesers likimas yra neišvengiama mirtis, palydima šiais romano žodžiais: „Tu, Keite, simbolizuoji laisvą Lietuvą, o aš simbolizuoju visą tą mėšlą, kuris turi išnykti, kad būtų galima prisikelti“ (p. 520). Taigi Milda – tarsi Keitės antagonistė, antrininkė, šešėlis, primenantis išprievartautą, netekusią orumo ir dvasingumo Lietuvą. Tokia šalis negali būti vaisinga, gyvybinga – belieka mirtis ir prisikėlimas.

Romane meistriškai išskleidžiama sudėtinga psichologinė traumas sąvoka. Profesorė Danutė Gailienė knygoje „Ką jie mums padarė“ (2008) tvirtina, kad sunkiausias traumas nutinka vaikystėje, ir trunka ilgą periodą. Taip pat galima išskirti du traumos tipus: individualią ir kultūrinę – neretai jos dengia viena kitą. Asmuo, patyręs traumą, ginasi nuo įkyrių vis grįžtančių minčių, vaizdinių – tokį neretai kankina košmarai. Knygoje „Tai ne mano dangus“ galime rasti įvairių traumų: artimųjų netektys (Marijos ir Žygimanto giminių tragiška mirtis Sibire, Mildos mirtis, Babos vaiko nužudymas), smurtas (rusų kareiviai sumušia ir išprievartauja Norą vaikų akyse, Žygimantas lupa vaikus), seksualinė prievarta (Noros, Marijos, Mildos patirtys). Remiantis holokausto tyrėjų išvadomis, traumas gali būti perduodamos vaikams bei anūkams.

Analogišką situaciją matome romane – patyrę sovietų prievartą, nors ir gyvendami Amerikoje, Žygimantas ir Marija užaugina psichiškai sužalotus vaikus: Milda tampa narkomane, Tadas sėdi kalėjime. Romanas tarsi surenka visus veikėjus į vieną reikšminį lauką ir apibendrintai reprezentuoja visos XX a. Lietuvos kultūrinę traumą. Daugybė žmonių kenčia, savaip ginasi ir bėga nuo praeities destrukcijos: Žygimantas paranojiškai bijo rusų antpuolio, todėl panyra į girtuoklystės liūną, Marija depresuoja, Baba užsidaro savo mistiškame pasaulyje, Ona taip pat atsiveria nuo kaimo ir sapnuose susitinka su mylimuoju. Trauminiai sapnai pasireiškia Marijai ir Keitei, kuri dar būdama vaikas matydavo pusnyse tolstančius basus protėvius. Dabartis yra suluošinta praeities patirčių – žmonėms sunku adaptuotis, patirti gyvenimo džiaugsmą, prasmę. Panašu, kad didžiausias pozityvus pokytis nutinka Marijai – jos dukros sugrįžimas, savarankiškumas ir audimas padeda veikėjai susigrąžinti dvasinę ramybę bei patirti potrauminį augimą.

Kadangi romanas aprėpia asmens, šeimos ir tautos aktualijas bei kelia šiuolaikiniams lietuviams opias problemas (smurtas prieš vaikus, moteris, seksualinė prievarta, depresija, artimųjų netektis, mišrios tapatybės suvokimas, savasties įprasminimas, giminės saitų reikšmė), jis aktualus tiek moterims, tiek vyrams, tiek visai dabarties visuomenei. Tai ir savotiškas istorijos vadovėlis, ir bazinių psichologinių žinių meniška mokykla, ir sklandus, raiškus grožinės literatūros kūrinys.

Kas aš esu? Ką reiškia būti lietuviu? Ką patyrė mano tauta? Kodėl gyvenimo tragedijos gaubiamos tyla? Ką reiškia netekti namų, šeimos, mylimojo ar mylimosios? Į šiuos ir daugelį kitų klausimų bando atsakyti Laimos Vincės „Tai ne mano dangus“ veikėjai.